

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

1. ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ; 2. ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਰਿਸ਼ਤੇ;
3. ਅਗੇਤਰ; 4. ਪਿਛੇਤਰ; 5. ਧੁਨੀ-ਪਰਿਵਰਤਨ; 6. ਅਰਥ-ਵਿਗਿਆਨ; 7. ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੀ ਇਕ ਵਿਕੋਲਿੱਤਰੀ ਉਦਾਹਰਨ;
8. ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ; 9. ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ;
10. ਹਥਲੇ ਕੰਮ ਬਾਰੇ

1. ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਮੂਲ ਮੁੱਦਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂਲ ਅਰਥ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ। ਇਸ ਪਦ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਕਤ ਕਰਨਾ, ਅਰਥਾਤ ਗੱਲ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸਣਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ etymology ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਥਮ ਭਾਗ ਯੂਨਾਨੀ etymos, ਅਰਥਾਤ ਸੱਚ ਜਾਂ ਮੌਲਿਕਤਾ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਇੰਜ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਸੱਚ ਜਾਂ ਮੌਲਿਕਤਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ। ਨਿਰੁਕਤੀ ਨੂੰ ‘ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਧਿਐਨ’ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਕਤ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ lexicology ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ‘ਸ਼ਬਦ-ਵਿਗਿਆਨ’ ਵਜੋਂ ਤਰਜਮਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਵਿਉਤਪੱਤੀ’ ਬਾਰੇ ਇਹ ਦੱਸਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੂਲ ਸ੍ਰੋਤ ਤਕ ਸੀਮਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ।

2. ਇਕਭਾਸ਼ੀ ਕੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂਕਿ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਸਬੰਧ ਨਿਰੁਕਤ-ਕੋਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਉਂਜ ਮੋਟੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਨੂੰ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਸਮਾਨਅਰਥਕ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਾਰਨ, ਅਰਥਾਤ ਇਕਭਾਸ਼ੀ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ, ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਔਰਤ ਦੀ ਔਂਟਰੀ ਅਧੀਨ ਇਹੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਇਹ ਅਰਬੀ ਮੂਲ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਭਾਸ਼ੀ ਅਰਬ ਜ਼ਨਾਨੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜ਼ਨਾਨਾ ਗੁਪਤ ਅੰਗ ਵੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਨਿਰੁਕਤ-ਕੋਸ਼ ਵਿਖੇ ਔਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਰਥ ਨਿਸ਼ਚਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਮਨ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ-ਗੋਚਰੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ : (ੳ) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਲਤ੍ਰ ਦਾ ਅਰਥ ਜ਼ਨਾਨੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜ਼ਨਾਨਾ ਗੁਪਤ ਅੰਗ ਵੀ ਹੈ; (ਅ) ਅਰਬੀ ਔਰਤ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਧਾਤੂ ਅਰ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਰਬੀ ਊਰ ਜਾਂ ਉਰੀਆਂ (ਨੰਗਾ), ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਰ (ਸ਼ਰਮ, ਹਯਾ) ਦੀ ਵੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; (ੲ) ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ pudendum (ਜ਼ਨਾਨਾ ਗੁਪਤ ਅੰਗ) ਅਤੇ pudency (ਲੱਜਾ) ਮਾਨੋਂ ਇਕ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ; (ਸ) ਫਾਰਸੀ ਨੰਗ (ਸ਼ਰਮ) ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਲੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੰਗਾ ਪਰਸਪਰ ਸਬੰਧਤ ਹਨ; (ਹ) ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਰਮਗਾਹ ਦਾ ਅਰਥ

(x)

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼

ਜਨਾਨਾ ਗੁਪਤ ਅੰਗ ਹੈ।

ਉਕਤ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਮਰਜ਼ਾਦਾ ਮੂਜਬ ਔਰਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਗੁਪਤ ਅੰਗ ਦਾ ਨੰਗੇਜ਼ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਓ ਵਰਜਿਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਜਨਾਨੀ ਅਤੇ ਲੱਜਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਭਾਵ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ।

ਆਮ ਭਾਸ਼ਣਕਾਰਾਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਧਾਰਮਕ ਪਰਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੀ ਸਾਖ ਨੂੰ ਡਾਢੀ ਢਾਹ ਲਾਈ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਖੱਟਣ ਲਈ ਨਿਰੁਕਤੀ ਨੂੰ ਚਮਤਕਾਰੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਢੰਗ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਜੋ ਸੰਜੋਗੀ ਜਾਂ ਭ੍ਰਾਂਤ (pseudo) ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, 'ਲੌਕਿਕ' (vulgar) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਅਰਬੀ-ਮੂਲਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ "ਸ਼ਰਾਰਤ ਜਾਂ ਬਦੀ ਦੇ ਪਾਣੀ" [ਅਰਬੀ ਸ਼ਰ, ਬਦੀ, ਬੁਰਾਈ + ਫਾਰਸੀ ਆਬ, ਪਾਣੀ] ਵਜੋਂ ਵਿਆਖਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਸ਼ਬਦ ਅਰਬੀ ਧਾਤੂ ਸ਼ਰਬ (ਪੀਣਾ) ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ਰਬਤ ਦਾ ਸਕਾ ਸਬੰਧੀ ਹੈ। ਇੰਜ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਆਖਿਆ 'ਸਚਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ' ਤੇ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਉੱਤਰਦੀ। ਗੱਲ ਇੰਜ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਨਾ ਕੋਈ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਸਲਾਹੁਣਾ। ਇਹ ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ, ਉਹੀ ਹੈ।

ਨਿਰੁਕਤੀ ਬਾਰੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਗੰਭੀਰ, ਆਲਿਮਾਨਾ ਅਤੇ ਬਾਤਨੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ, ਜੋ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਇਸ ਦੇ ਗਰਭ-ਗ੍ਰਹਿ (sanctum sanctorum) ਵਿਖੇ ਮਜ਼ਮੇਬਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਦਾਖਲ ਵਰਜਿਤ ਹੈ।

ਮਨ-ਘੜਤ ਅਤੇ ਸੰਜੋਗੀ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਧੁਨੀ (ਇਸ ਲਈ ਧੁਨੀ-ਵਿਗਿਆਨ), ਰੂਪ (ਇਸ ਲਈ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ) ਅਤੇ ਅਰਥ (ਇਸ ਲਈ ਅਰਥ-ਵਿਗਿਆਨ) ਸਬੰਧੀ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਤੱਥਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਧੁਨੀ-ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ, ਜੋ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਭੌਤਿਕ (physical) ਪੱਖ ਹਨ, ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਅਰਥ-ਵਿਗਿਆਨ (ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਅਰਥ-ਅਧਿਐਨ' ਕਹਿਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਹੈ) ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਭੀਤਰੀ ਜਾਂ ਮਾਨਸਕ (psychological) ਅਮਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਚੌਖਟੇ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿੱਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਉਹ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਜੋ ਧੁਨੀ ਅਤੇ ਰੂਪਗਤ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਕ ਵਰਤਾਰੇ ਬਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ mind ਅਤੇ meaning ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਮ-ਮੂਲਕ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

2. ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਰਿਸ਼ਤੇ

ਧਾਤੂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਕੇਂਦਰ-ਬਿੰਦੂ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਭਿੰਨ ਅੰਗ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਇਕ ਸਾਂਝੇ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਅਗੇਤਰਾਂ, ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰਫਤ ਵਿਉਤਪੱਤ ਸ਼ਬਦਾਂ

ਨੂੰ ਪਰਸਪਰ ਸਬੰਧਤ, ਅਰਥਾਤ 'ਸਜਾਤੀ' (cognate) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਧਾਤੂ ਦਾ ਸਗੋਤੀਪੁਣਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਅਗੋਤਰਾਂ ਜਾਂ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸਬੰਧਤ ਜਾਂ ਸਾਵੇਂ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਰਤ ਨਹੀਂ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਵੰਨਗੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਖ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ *an̄j* (ਮੂਲ ਅਰਥ ਲੇਪਣਾ) ਤੋਂ ਵਿਉਤਪੱਤ ਪੰਜਾਬੀ **ਆਂਜੈ**, **ਅੰਜਨ**, **ਵਿਅੰਜਨ**, **ਨਿਰੰਜਨ** ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਕਤ ਧਾਤੂ *an̄j* ਦਾ ਭੂਤ- ਕਿਰਦੰਤ (past participle) ਰੂਪ **ਅਕਤ**, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ **ਵਿਅਕਤ** ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, **ਅੰਜਨ** ਆਦਿ ਦੀ ਭਾਈਬੰਦੀ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਮ-ਮੂਲਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਗੋਤੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮ-ਮੂਲਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਸਜਾਤੀਪੁਣੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਅਸਲੇ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਇਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ, ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਚੋਖੀ ਗਿਣਤੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ ਆਰਿਆਈ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਨਿਕਟ ਤੌਰ ਤੇ ਸਬੰਧਤ ਹੈ, ਜਦੋਂਕਿ ਅਰਬੀ ਇਕ ਅਣ-ਆਰਿਆਈ, ਅਰਥਾਤ ਸਾਮੀ (Semitic) ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਬਰਾਨੀ (Hebrew) ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਆਪਣੀਆਂ ਹਮਜ਼ੇਲੀ ਆਰਿਆਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ (ਸਿੰਧੀ, ਹਿੰਦੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ, ਮਰਾਠੀ, ਬੰਗਾਲੀ, ਆਸਾਮੀ, ਉੜੀਆ, ਬਿਹਾਰੀ) ਸਮੇਤ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮਾਰਫਤ, ਧੁਰ ਆਰਿਆਈ, ਅਰਥਾਤ ਭਾਰੋਪੀ (Indo-European) ਮੂਲ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਜਰਮਨ, ਲਾਤੀਨੀ, ਫ੍ਰਾਂਸੀਸੀ, ਇਤਾਲਵੀ, ਪੁਰਤਗਾਲੀ, ਯੂਨਾਨੀ, ਰੂਸੀ, ਕ੍ਰੋਸ਼ੀਅਨ ਆਦਿ) ਨੂੰ ਜਾਂ ਛੂੰਹਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਨਿਰੁਕਤਕ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਕਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇਣੇ ਸੰਭਵ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਹਵਾਲੇ ਆਧਾਰ-ਤੱਤਾਂ (postulates) ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਇਹ ਦੱਸਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪੂਰਵ-ਅਰਧ ਵਿਚ ਈਸਟ-ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਜੱਜ, ਵਿਲੀਅਮ ਜੋਨਜ਼ ਦੀ ਇਸ ਲੱਭਤ ਉਪਰੰਤ, ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਲਾਤੀਨੀ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਨਾਲ ਚੋਖਾ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੱਝਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ philology ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਦੁਆਰਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਨਿਰੁਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੇਧ ਮਿਲੀ। ਇੰਜ ਕਰਕੇ ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਨਿਰੁਕਤ-ਕੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹਨ। ਉਕਤ **ਅੰਜਨ** ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਦੱਸਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸਜਾਤੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ unguent (ਲੇਪਲਾ ਪਦਾਰਥ, ਲੇਪ) ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਲਾਤੀਨੀ ਧਾਤੂ un̄g (ਲੇਪਣਾ) ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਫਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ointment (ਲੇਪ,

(xii)

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼

ਮੱਲੂਮ) ਵੀ ਇਥੇ ਸਬੰਧਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਥਮ ਅੰਸ਼ oint ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹੀ ਲਾਤੀਨੀ ਧਾਤੂ ਦੇ ਭੂਤ-ਕਿਰਦੰਤ ਰੂਪ unct- ਦਾ ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ unction ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ (ਇੰਜ unct- ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ (ਵਿ) ਅਕਤ, ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, conjunct ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ, ਸੰਯੁਕਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਦੂਰ-ਦੂਰੇਡੀਆਂ ਸਗੋਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਨਮੂਨੇ ਨਿਮਨ ਪੇਸ਼ ਹਨ:-

*ਪੰਜਾ. ਪਰਿਵਰਤਨ [ਸੰਸ. parivartana] + ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਲਾਤ. perversion + ਰੂਸੀ perevorot, ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ, ਇਨਕਲਾਬ

ਪੰਜਾ. ਪ੍ਰੀਤੋ [ਸੰਸ. prīti, ਪਿਆਰ, ਮਿੱਤਰਤਾ ਆਦਿ < √pri] + ਅੰਗ. Freda, ਜਨਾਨਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨਾਂ [ਪੁਰਾ. ਅੰਗ. fridu, ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ, ਮਿੱਤਰਤਾ < √fri; ਟ.ਕ. Fredrick ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਸ਼]

*ਪੰਜਾ. ਲੁਬਧ, ਲਾਲਚੀ, ਲੋਭੀ, ਜਿਵੇਂ “ਮਨੁ ਲੁਬਧ ਗੋਪਾਲ ਗਿਆਨ ਹੈ” [ਸੰਸ. lubdha < √lubh, ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਕਰਨਾ] + ਅੰਗ. loved + ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਲਾਤ. libido, ਕਾਮ-ਵਾਸ਼ਨਾ

*ਪੰਜਾ. ਉਪਮਾ (ਸ਼ਲਾਘਾ; ਮੂਲ ਅਰਥ ‘ਉਚਿਆਉਣਾ, ਵਡਿਆਉਣਾ’) [ਸੰਸ. upamā, ਸੱਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਦਰਜਾ, upamām] + ਅੰਗ. upmost + ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਲਾਤ. summum (ਉੱਚਤਮ, ਜਿਵੇਂ summum bonum)

*ਪੰਜਾ. ਮਰਜਾਦਾ [ਸੰਸ. maryādā, ਹੱਦ, ਸੀਮਾ; ਨਦੀ ਦਾ ਕੰਢਾ; ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਹੱਦਬੰਦੀ, ਅਜਿਹੇ ਨਿਯਮ; maryā, ਨਿਸ਼ਾਨ, ਲਕੀਰ; ਸੀਮਾ-ਸੂਚਕ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਹੱਦ] + ਅੰਗ. mark (ਲਕੀਰ, ਨਿਸ਼ਾਨ; (ਪ੍ਰਾ.) ਸੀਮਾਂ, ਹੱਦ); ਟ.ਕ. demarcation, ਹੱਦਬੰਦੀ, ਨਿਸ਼ਾਨਦਿਹੀ + ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਲਾਤ. marg (ਦਰਿਆ ਦਾ ਕੰਢਾ, ਜੋ ਸੀਮਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ); ਸਬੰਧਤ margin + ਫਾਰਸੀ ਮਰਜ਼ (ਹੱਦ, ਸੀਮਾ; ਸਰਹੱਦੀ ਖੇਤਰ)

*ਪੰਜਾ. ਮਹਿ (ਵਿਚ, ਅੰਦਰ- ਗੁਰਬਾਣੀ); ਪੁਆਧੀ ਮੈਂ (ਟ.ਕ. ‘ਇਸ ਮੈਂ’); ਹਿੰਦੀ ਮੈਂ [ਸੰਸ. madhya] + ਫਾਰਸੀ ਮਿਆਨ (ਵਿਚ; ਟ.ਕ. ਦਰਮਿਆਨ) + ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਫ੍ਰਾਂ. mean ਵਿਚਕਾਰਲਾ, ਦਰਮਿਆਨੀ (ਟ.ਕ. ਅੰਗ. meanwhile); ਸਬੰਧਤ ਫ੍ਰਾਂ. moyen (ਮੱਧ) + ਸਪੇਨੀ meio [ਲਾਤ. medius, medianus]

ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗ ਜਰਮਨ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨੀ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ਤੇ-ਨਾਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਪੁਨੀ-ਅਨੁਸਾਰਤਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਉਕਤ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਵਜੋਂ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਪੁਨੀ-ਸੂਤਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ:-

* ਅਰਬੀ-ਮੂਲਕ ਜਨਾਨਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨਾਂ ਫਰੀਦਾ, ਜੋ ਫਰੀਦ (ਬੇਮਿਸਾਲ, ਇਕੱਲਾ) ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ, ਅੰਗ. Freda ਨਾਲ ਇਕ ਝੂਠੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ।

* ਸੰਸ. *prīti* ਅਤੇ ਅੰਗ. *Freda* ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੰਸ. *p* ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਅੰਗ. (ਵਲੋਂ ਐਂਗਲੋ-ਸੈਕਸਨ) *f* ਦੀ ਧੁਨੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਧੁਨੀ-ਅਨੁਸਾਰਤਾ ਦੀ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਨ ਪੰਜਾ. ਪਿਤਾ ਜਾਂ ਪਿਤਰ ਅਤੇ ਅੰਗ. *father* ਦਾ ਸਜਾਤੀਪੁਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਪਰੋਕਤ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੰਸ. *θ* ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਅੰਗ. (ਵਲੋਂ ਐਂਗਲੋ-ਸੈਕਸਨ) *th*, ਅਰਥਾਤ *d* ਦੀ ਧੁਨੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵੱਥ ਦੀ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਨ ਉਕਤ ਪਿਤਰ ਅਤੇ *father* ਦੇ ਸਜਾਤੀਪੁਣੇ ਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

* ਪੰਜਾ. ਮਰਜ਼ਾਦਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਵਜੋਂ ਸੰਸ. *ਯ* ਨੂੰ *ਜ* ਦੇ ਤੁਲ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਸੰਸ. *ਜ* ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਅੰਗ. (ਵਲੋਂ ਐਂਗਲੋ-ਸੈਕਸਨ) *k*, *ch* ਜਾਂ *ck* ਦੀ ਧੁਨੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾ. ਊਰਜਾ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਅੰਗ. *work* ਨਾਲ, ਅਤੇ ਇੰਜ ਹੀ ਪੰਜਾ. ਰਾਜਾ ਦਾ ਸਗੋਤੀ ਸਬੰਧ ਪੁਰਾ. ਅੰਗ. *rik* (ਬਾਦਸ਼ਾਹ), ਇਸ ਲਈ ਅੰਗ. *rich* (ਮੂਲ ਅਰਥ ਸ਼ਾਹੀ) ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਧੁਨੀ-ਸੂਤਰ ਦੇ ਉਲਟ ਸੰਸ. *ਜ* ਦੀ ਧੁਨੀ ਲਾਤ. ਅਤੇ ਯੂਨਾ. *g* ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾ. ਊਰਜਾ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਯੂਨਾ. *erg*; ਇਸ ਲਈ ਅੰਗ. *energy* ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਪੰਜਾ. ਰਾਜਾ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਤ. *regis* ਦਾ ਸਜਾਤੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅੰਗ. ਵਿਚ *regi* (ਜਿਵੇਂ *regicide*, ਰਾਜ-ਘਾਤ) ਵਜੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਉਚਿਤ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਿਮਨ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ:-

* ਪੰਜਾ. ਧਰਮ (“what is established or fixed”; ਦੇਖੋ ਮੋਨ.ਵਿਲ.) + ਅੰਗ. *firm* (ਪੱਕਾ, ਮਜ਼ਬੂਤ)

* ਪੰਜਾ. ਚੰਦ, ਚੰਦਰ + ਅੰਗ. *candle*, *chandelier*

* ਪੰਜਾ. ਸੰਤਾਨ + ਅੰਗ. *continuation*

* ਪੰਜਾ. ਸਵਾਦੀ + ਅੰਗ. *sweet* + ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਲਾਤ. *persuade* (*per* + *suade*), ਮੂਲ ਤੌਰ ਤੇ ਮਧੁਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਸੁਆਦਲੇ, ਅਰਥਾਤ ਮਨ-ਭਾਉਂਦੇ ਤੌਰ-ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰਨਾ

* ਪੰਜਾ. ਵਰਗ (ਗਰੁੱਪ, ਜਮਾਤ); ਵਿਕਸਤ ਰੂਪ ਵੱਗ (ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਸਮੂਹ, ਚੌਣਾ, ਹੇੜ) + ਅੰਗ. *vulgar* (ਲੌਕਿਕ, ਗੰਵਾਰੂ; ਅਸ਼ਲੀਲ)

3. ਅਗੇਤਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਮੂਲਕ ਅਗੇਤਰ ਇੰਜ ਹਨ:-

1. ਉਦ [ਉਦਾਸ], ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ ਉਨ [ਉੱਨਤ], ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ ਉਤ [ਉਤਪੱਤੀ]; 2. ਉਪ [ਉਪਕਾਰ]; 3. ਅ [ਅਕਾਰਨ]; 4. ਅਨ [ਅਨਮਲ]; 5. ਆ [ਆਕਾਰ]; 6. ਅਪ [ਅਪਰਾਧ]; 7. ਅਧਿ [ਅਧਿਕਾਰ]; 8. ਅਨੁ [ਅਨੁਸਾਰ]; 9. ਅਭਿ [ਅਭਿਮਾਨ]; 10. ਨਿ¹ [ਨਿਆਸਰਾ]; ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ ਨਿਰ¹ [ਨਿਰਦੋਸ਼], ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ ਨਿਸ਼ [ਨਿਸ਼ਕਾਮ]; 11. ਨਿ² [ਨਿਯਮ], ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ ਨਿਰ² [ਨਿਰੁਕਤੀ], ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ ਨਿਸ਼³ [ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼]; 12. ਵਿ¹ [ਵਿਅਰਥ]; 13. ਵਿ² [ਵਿਆਖਿਆ]; 14. ਪਰ [ਪਰਦੇਸ]; 15. ਪ੍ਰ [ਪ੍ਰਕਾਰ], ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ ਪਰ [ਪਰਜਾ]; 16. ਪਰਿ [ਪਰਿਵਾਰ]; 17. ਪ੍ਰਤਿ [ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ];

(xiv)

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼

18. ਸ [ਸਗੋਤੀ]; 19. ਸੰ [ਸੰਗਤ]; 20. ਸਮ [ਸਮਾਚਾਰ]; 21. ਸੁ [ਸੁੱਘਤ]।
ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੁਰ, ਪੂਰਬ, ਪਰਮ, ਕੁ ਆਦਿ ਵੀ ਅਗੋਤਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਅਗੋਤਰ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜਦੋਂਕਿ ਪਿਛੇਤਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਵਿਆਕਰਨਕ ਕੋਟੀਆਂ (ਜਿਵੇਂ ਕਿਰਿਆ, ਕਾਲ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਨਾਂਵ, ਕਿਰਦੰਤ, ਲਿੰਗ, ਡਿਗਰੀਆਂ ਆਦਿ) ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਅਗੋਤਰਾਂ ਅਤੇ ਇੰਜ ਹੀ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸੰਯੁਕਤ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਸਪਰਸ਼ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਪਿਛੇਤਰ ਦੀ ਸੰਯੁਕਤੀ ਉਪਰੰਤ ਧਾਤੂ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅੰਤਮ ਧੁਨੀ ਵਿਚ ਬਦਲਾਉ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਅਗੋਤਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਗੋਤਰ ਦੀ ਅੰਤਮ ਧੁਨੀ ਮੌਕੇ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਢਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ tap + ਭੂਤ-ਕਿਰਦੰਤ ਪਿਛੇਤਰ ta ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਤਾਂ tapta ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ yuj + ਉਕਤ ਪਿਛੇਤਰ ta ਦਾ ਉੱਤਰ yukta ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਅਗੋਤਰਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਗੋਤਰ ud + ਧਾਤੂ yam ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਤਾਂ udyama, ਅਰਥਾਤ ਉਦਮ ਵਜੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਗੋਤਰ ud + ਧਾਤੂ pad ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ, ਅਗੋਤਰ ud ਦੀ ਬਦਲੀ ut ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ utpādāna ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਅਗੋਤਰਾਂ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰਤਿਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਇਕ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਨਿਮਨ ਪੇਸ਼ ਹਨ:

* ਪੰਜਾ. ਪ੍ਰ, ਪਰ [ਸੰਸ. pra], ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ + ਅੰਗ. for [forget] + ਫਾਰਸੀ ਫਰ [ਫਰਜੰਦ] + ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਲਾਤ. pro [progress] + ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਯੂਨਾ. pro [proptosis] + ਰੂਸੀ pro [proda-, ਵੇਚਣਾ + ਪੰਜਾ. ਪ੍ਰਦਾਨ]

* ਪੰਜਾ. ਪਰਿ [ਸੰਸ. pari], ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ + ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਲਾਤ. per [ਅੰਗ. persist] + ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਯੂਨਾ. peri [ਅੰਗ. perimeter] + ਰੂਸੀ pere [perespet; ਅਧਿਕ ਪੱਕਿਆ + ਸੰਸ. parisphīta]

* ਪੰਜਾ. ਅਪ [ਸੰਸ. apa], ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ + ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਲਾਤ. ab [ਅੰਗ. abominate < ab + omen*] + ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਯੂਨਾ. apo [ਅੰਗ. apostate]

* ਪੰਜਾ. ਦੁਰ, ਦੁਸ਼ (ਜਿਵੇਂ ਦੁਰਗਤੀ, ਦੁਸ਼ਪਾਚਕ), [ਸੰਸ. dur, dush ਆਦਿ] + ਫਾਰਸੀ ਦੁਸ਼ (ਦੁਸ਼ਨਾਮ) + ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਯੂਨਾ. dys [ਅੰਗ. dysgenic]

ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪ੍ਰਥਮ ਭਾਗ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਤੀਬਰਤਾਸੂਚਕ ਰੂਪ' (intensive form) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤਮ ਭਾਗ ਵਿਚ ਸ ਪਿਛੇਤਰ ਦੀ ਸੰਯੁਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ 'ਇੱਛਾ ਸੂਚਕ' (desiderative) ਰੂਪ

* ਟ.ਕ. ਪੰਜਾ. ਅਪਸ਼ਗਨ (ਬਦਸ਼ਗਨੀ, a bad omen)

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਨਿਮਨ ਦਰਜ ਹਨ:-

- * ਪੰਜਾ. ਚੰਚਲ [ਸੰਸ. cañcala < cañ + √cal], ਪੰਜਾ. ਚੱਲਣਾ
- * ਪੰਜਾ. ਜਰਜਰਾ [ਸੰਸ. jarjara < jara + √jar (ਪੰਜਾ. ਜਰਾ, ਬੁਢਾਪਾ)]
- * ਪੰਜਾ. ਚੱਖਣਾ [ਸੰਸ. cakshana < ca + √kās], (ਪੰਜਾ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼)
- * ਪੰਜਾ. ਪਿਆਸ [ਸੰਸ. pipāsa < pi + √pā + sa]
- * ਪੰਜਾ. ਮੀਮਾਂਸਾ [ਸੰਸ. mīmānsā < mī + √man + sā] [ਮਨ]

ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਉਦਾਹਰਨਾਂ : *ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਲਾਤ. memento [ਲਾਤ. meminisse < me + √min ਵਲੋਂ √men + sse], (ਅੰਗ. mental) + ਪੰਜਾ. ਮੀਮਾਂਸਾ, ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ; ਲਾਤ. sisto < si + √sto, (ਅੰਗ. persist, station) + ਸੰਸ. tishṭh- < ti + √sthā; ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਯੂਨਾ. tetanus < te + √tan ਵਲੋਂ √tein + ਸੰਸ. tantana < tan + √tan

4. ਪਿਛੇਤਰ

ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਆਕਰਨਕ ਕੋਟੀਆਂ — ਇੰਜ ਪੇਸ਼ ਹਨ:-

1. ਭੂਤ-ਕਿਰਦੰਤ ਦੀ ਕੋਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪਿਛੇਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ : (ੳ) ta, sthita < sthā (ਪੰਜਾ. ਸਥਿਤੀ, ਸਥਾਨ); patta < √pad [ਪੰਜਾ. ਉਤਪੱਤੀ, ਉਤਪਾਦਨ]; jāta < √jan (ਪੰਜਾ. ਜਾਤੀ, ਜਣਨਾ); (ਅ) na, dīrṇa < √dri; sanna < √sad, (ਪੰਜਾ. ਪ੍ਰਸੰਨ, ਪ੍ਰਸਾਦ)

ਕੁਝ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਇੰਜ ਹਨ: ਅੰਗ. loved < love + ਸੰਸ. lubdha < lubh; ਅੰਗ. stood < sta- + ਸੰਸ. sthita, ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ + ਫਾਰਸੀ ਸਿਤਾਦਾ < √ਸਿਤਾ + ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਲਾਤ. status < √sto; *ਲਾਤ. ses- < √sed (ਅੰਗ. session, sedate) + ਸੰਸ. sanna, ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ (ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਲਾਤ. sedate + ਸੰਸ. sādita); ਰੂਸੀ dan < √do, ਦੇਣਾ + ਸੰਸ. datta < √dā; ਰੂਸੀ polnui, ਪੂਰਾ < √pol + ਸੰਸ. pūrṇa < √pr; ਰੂਸੀ rost < √rod + ਫਾਰਸੀ ਰੁਸਤ < √ਰੋਈਦ + ਸੰਸ. rūdha < √ruh

2. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀਆਂ ਡਿਗਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪਿਛੇਤਰ ਇੰਜ ਹਨ: (ੳ) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ tara ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਸਿਤ ਰੂਪ ara ਦੂਜੀ ਡਿਗਰੀ ਦੇ ਸੂਚਕ ਪਿਛੇਤਰ ਹਨ, uttara < ut ਵਲੋਂ ud; adhara < adha; (ਅ) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ tama ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਸਿਤ ਰੂਪ ma ਤੀਜੀ ਡਿਗਰੀ ਦੇ ਸੂਚਕ ਪਿਛੇਤਰ ਹਨ, uttama; ਦੂਜੀ ਡਿਗਰੀ ultara, ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ; adhama; ਦੂਜੀ ਡਿਗਰੀ adhara, ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ; (ੲ) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ishṭha, ਤੀਜੀ ਡਿਗਰੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਪਿਛੇਤਰ ਹੈ, svādishṭha < svādu; ਇੰਜੀ ਹੀ mahishṭha < mah

ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਉਦਾਹਰਨਾਂ: ਅੰਗ. upper (ਦੂਜੀ ਡਿਗਰੀ < up); upmost, ਤੀਜੀ ਡਿਗਰੀ + ਪੰਜਾ. ਉੱਪਰ (ਦੂਜੀ ਡਿਗਰੀ < ਉਪ); ਉਪਮਾ, ਤੀਜੀ ਡਿਗਰੀ, ਅੰਗ. sweeter, ਦੂਜੀ ਡਿਗਰੀ; sweetest, ਤੀਜੀ ਡਿਗਰੀ < sweet + ਸੰਸ. svādutara, ਦੂਜੀ ਡਿਗਰੀ; svādishṭha, ਤੀਜੀ ਡਿਗਰੀ, ਜਿਵੇਂ

(xvi)

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼

ਉੱਪਰ; ਯੂਨਾ. megisto, ਤੀਜੀ ਡਿਗਰੀ < mega + ਸੰਸ. mahishṭha, ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ।

3. ਭਾਵ-ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪਿਛੇਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾ [ਸੰਸ. ta]; ਪੰਜਾ. ਸਮਾਨਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾ. ਤਵ [ਸੰਸ. tva] ਵੀ ਭਾਵ-ਵਾਚਕ ਪਿਛੇਤਰ ਹੈ, ਪੰਜਾ. ਮਹੱਤਵ [ਸੰਸ. mahattva]

ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਉਦਾਹਰਨਾਂ: ਅੰਗ. wealth < weal; ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਲਾਤ. ty; ਅੰਗ. equality; ਰੂਸੀ prasota, ਸੁੰਦਰਤਾ < prasa, ਸੁੰਦਰ; ਰੂਸੀ estestvo, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ < est, ਹੋਂਦ + stvo + ਸੰਸ. astitva < asti, ਹੋਂਦ + tva

4. ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ-ਵਾਚਕ ਪਿਛੇਤਰ: ਪੰਜਾਬੀ ਨ/ਣ, ਨੀ, ਆਣੀ [ਸੰਸ. ānī], ਪੰਜਾ. ਧੋਬਣ, ਮੋਰਨੀ, ਖਤਰਾਣੀ; ਟ.ਕ. ਸੰਸ. Indrānī

ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਉਦਾਹਰਨਾਂ: ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਲਾਤ. Christina; ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਯੂਨਾ. Alexandrina; ਇੰਜ ਹੀ ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਯੂਨਾ. heroine; ਕ੍ਰੋਸ਼. boginja < 'bog', god

ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਬੜੀ ਸਿੱਧ-ਪੱਧਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਅਰਬੀ ਕਬੀਰ ਦੁਆਰਾ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਉਂਤਪੱਤ ਰੂਪ ਇੰਜ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ: ਅਕਬਰ, ਤਕਬੀਰ, ਮੁਕੱਬਰ, ਮੁਤਕੱਬਰ, ਇਸਤਕਬਾਰ। ਅਰਬੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਨਿਮਨ ਦਰਜ ਹਨ:-

- (1) ਅ • ਅਸ਼ਰਫ < ਸ਼ਰੀਫ; • ਅਹਮਕ < ਹਮਾਕਤ
- (2) ਇ • ਇਖਲਾਸ < ਖਾਲਿਸ; • ਇਖਰਾਜ < ਖਾਰਿਜ
- (3) ਇਸਤ • ਇਸਤਅਮਾਲ < ਅਮਲ; • ਇਸਤਗਾਸਾ < ਗ਼ੋਸ
- (4) ਇਨ • ਇੰਦਰਾਜ < ਦਰਜ; • ਇਨਕਲਾਬ < √ਕਲਬ
- (5) ਇ-ਤ • ਇਸ਼ਤਹਾਰ < ਸ਼ੁਹਰਤ; • ਇੰਤਜ਼ਾਮ < ਨਜ਼ਾਮ
- (6) ਤ • ਤਕਸੀਮ < ਕਿਸਮ; • ਤਕਰੀਬਨ < √ਕਰੀਬ
- (7) ਮ • ਮੁਜ਼ਾਰਾ < ਜ਼ਰਾਇਤ; • ਮਜ਼ਾਰ < ਜ਼ਿਆਰਤ
- (8) ਮੁਤ • ਮੁਤਬੱਰਕ < ਬਰਕਤ; • ਮੁਤਕੱਦਮ < ਕਦਮ
- (9) ਮੁ-ਤ • ਮੁੰਤਕਿਲ < ਨਕਲ; ਮੁੰਤਜ਼ਿਰ < ਨਜ਼ਰ

ਅਗੇਤਰ 'ਤ' ਦੀ 'ਵ' ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੰਯੁਕਤੀ ਉਪਰੰਤ (ਅਰਥਾਤ ਤ + ਵ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ) ਤ ਦੀ ਬਦਲੀ ਤੌ (tow) ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, • ਤੌਹੀਦ < ਵਾਹਦ। ਇੰਜ ਹੀ ਅਗੇਤਰ ਮ ਅਤੇ ਧਾਤੂ ਦੀ ਆਰੰਭਿਕ ਧੁਨੀ ਵ (ਅਰਥਾਤ ਮ + ਵ) ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, • ਮੌਜੂਦ < ਵਜੂਦ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਟ.ਕ. • ਤਵੱਸਲ < ਵਸੀਲਾ, ਅਤੇ ਇੰਜ ਹੀ ਤਵਾਜ਼ਨ < ਵਜ਼ਨ

5. ਧੁਨੀ-ਪਰਿਵਰਤਨ

ਧੁਨੀ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵਿਧਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦਾ ਸਬੰਧ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਗੇਤਰਾਂ, ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਸੰਯੁਕਤੀ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਵਜੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਮੂਲਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਪੇਸ਼ ਹਨ:-

- (ੳ) ਅੰਤਮ ਵਿਅੰਜਨ: • ਵਾਓ < ਸੰਸ. vāta; • ਪਿਉ < ਪਿਤਾ; • ਲੋਅ < ਲੋਕ; • ਤਾਓ, ਤਾ < ਤਾਪ; • ਰਾਓ, ਰਾਏ < ਰਾਜਾ
 (ਅ) ਮਧਵਰਤੀ ਵਿਅੰਜਨ: • ਕੋਲ < ਕਪਾਲ; • ਪੀਲਾ < ਪੀਤਲ; • ਸੂਰ < ਸੂਕਰ; • ਛੇਲਾ < ਸੰਸ. chāgala; • ਕੋਇਲ < ਸੰਸ. kokala
 (ੲ) ਸੰਯੁਕਤ ਵਿਅੰਜਨ: ਤੱਤਾ < ਸੰਸ. tapta; • ਸੱਤ < ਸੰਸ. sapta; • ਸੱਪ < ਸੰਸ. sarpa; ਰੱਤਾ < ਸੰਸ. rakta; • ਨੱਤਾ < ਸੰਸ. napta; • ਅੱਠ < ਸੰਸ. ashṭa।

ਰੁਮਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਧੁਨੀ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਿਮਨ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:-

- (ੳ) ਅੰਤਮ ਵਿਅੰਜਨ: • ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਫ਼ਾਂ. vow < vote; • ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਫ਼ਾਂ. view < video; • ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਫ਼ਾਂ. lieu < locus; • ਪੁਰਤ. pai, ਪਿਤਾ < ਲਾਤ. pater + ਪੰਜਾ. ਪਿਉ < ਪਿਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ; • ਫ਼ਾਂ. rai, ਰਾਜਾ < ਲਾਤ. regis + ਪੰਜਾ. ਰਾਏ < ਰਾਜਾ, ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ
 (ਅ) ਮਧਵਰਤੀ ਵਿਅੰਜਨ: • ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਫ਼ਾਂ. sure < secure; • ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਫ਼ਾਂ. frail < fragile; • ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਫ਼ਾਂ. friar < ਲਾਤ. frater; • ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਫ਼ਾਂ. cowl < cuculus
 (ੲ) ਸੰਯੁਕਤ ਵਿਅੰਜਨ: • ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਫ਼ਾਂ. rout < rupture; • ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਇਤਾਲ. attitude < aptitude; • ਇਤਾਲ. sette < ਲਾਤ. sept + ਪੰਜਾ. ਸੱਤ < ਸੰਸ. sapta, ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ; • ਇਤਾਲ. otto < ਲਾਤ. oct + ਪੰਜਾ. ਅੱਠ < ਸੰਸ. ashṭa, ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ; • ਪੁਰਤ. neto; ਸਪੇਨੀ nieto, ਪੋਤਾ < ਲਾਤ. nept- + ਪੰਜਾ. ਨੱਤਾ < ਸੰਸ. napt-, ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ

6. ਅਰਥ-ਵਿਗਿਆਨ

ਅਰਥ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁੱਲਵਾਨ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਤਾਤਪਰਜ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਉਪਯੁਕਤਤਾ ਦੀ ਦਲੀਲ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਵਿਅਰਥ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਅਰਥ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਧੁਨੀ ਅਤੇ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਅਰਥ-ਵਿਗਿਆਨ ਇਕ ਮਾਨਸਕ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਉੱਲਮਾਨ (Ullmann) ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇੰਜ ਹੈ : “Semantics as a discipline lies astride linguistics and literary studies”। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਉੱਲਮਾਨ ਦੀ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਕਿ “Bloomfield paid no attention to the study of meaning. Even Saussure himself was rarely concerned with semantic problems” ਇਥੇ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ।

ਧੁਨੀ ਅਤੇ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਅਜਿਹੇ ਮਾਧਿਅਮ ਹਨ, ਜੋ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਲ-ਬੂਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਦੁਰਗਮ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਪੁੱਜਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅੰਜਨ (ਲੇਪ) ਤੋਂ ਅਗੇਤਰ ਵਿ ਦੀ ਸੰਯੁਕਤੀ ਸਹਿਤ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ

(xviii)

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼

ਅਗੇਤਰ ਵਿ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ ਅਰਥ-ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨਾ ਮੁਹਾਲ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਾਂਝੇ ਸ੍ਰੋਤ ਚੋਂ ਅਗੇਤਰਾਂ, ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ ਸ਼ਬਦ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਬੋਧਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਬਹੁਅਰਥਕਤਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਗੇਤਰਾਂ, ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ, ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਰਥ-ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਮੂਲ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਖਾਸੀਅਤ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਅਗੇਤਰਾਂ, ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦਾ ਰੋਲ ਇਕ ਗੌਣ ਦਰਜੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਅਰਥ-ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਥੀਸਾਰਸ (ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਸਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜਾ ਛੂੰਹਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ‘ਮੂੰਹ’ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਚਿੱਤਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਸਾਰ ਇੰਜ ਹਨ: (1) ਮੂੰਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਉਤਲਾ ਭਾਗ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਵੱਡਾ, ਮੁਖੀ ਜਾਂ ਖਾਸ ਦਾ ਬੋਧਕ ਬਣਦਾ ਹੈ; (2) ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਾਮੁਣਲਾ ਜਾਂ ਮੁਹਰਲਾ ਭਾਗ ਹੈ; (3) ਮੋਰੀ-ਆਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਇਹ ਮੋਰੀ ਜਾਂ ਮੁਘਾਨੇ ਦਾ ਸੁਝਾਓ ਦਿੰਦਾ ਹੈ; (4) ਮੂੰਹ ਦਾ ਖੁੱਲਾਪਣ (opening) ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਥਾਂ (ਮੂੰਹਾਂ), ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੂਲ ਸ੍ਰੋਤ, ਮੂੰਢ, ਜਾਂ ਅਸਲੇ (ਮੂੰਹੀ) ਦਾ ਅਰਥ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ; (5) ਮੂੰਹ ਭੋਜਨ ਖਾਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ; (6) ਮੂੰਹ ਆਵਾਜ਼ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਜਾਂ ਬੋਲਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ; (7) ਮੂੰਹ ਮਨੁੱਖੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਅਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਮਨੋਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ੀਲ ਸਾਹਿਤਕਾਰ, ਸੂਫੀ, ਸੰਤ ਅਤੇ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਕਵੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਮੋੜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇੰਜ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ ਅਰਥ ਬੜੇ ਭਾਵ-ਪ੍ਰੇਰਕ (emotive) ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਰਹੱਸ ਜਾਂ ਰਮਜ਼ ਦੀ ਭਾ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਤਨੀ (esoteric) ਅਮਲ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਲਈ ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ ਦਾ ਦੀਖਿਆ-ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉੱਚ-ਪੱਧਰੇ ਅਰਥ-ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਮੂਜਬ, ਕਵੀ ਦੀ ਦਿੱਬ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਦਕੇ, ‘ਨਦੀ’ ਵਿਅੰਜਨਾ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ (ਹੀਰੇ, ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ) ਮਾਲਾ ਦਾ ਵਿਲੱਖਣ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਜ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਦੀ, ਜੋ ਇਕ ਜਲ-ਧਾਰਾ ਹੈ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਵਹਾਓ ਤੋਂ, ਅਤੇ ਲਕੀਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋਣ ਤੋਂ, ਇਕ ਲੜੀ ਜਾਂ ਡੋਰੀ ਵਜੋਂ ਉੱਭਰਦੀ, ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸੋਝੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ sarā (ਨਦੀ) ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਗਸਿਆ ਰੂਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ sara, ਡੋਰੀ, ਲੜੀ ਜਾਂ ਮਾਲਾ ਦਾ ਬੋਧਕ ਬਣਦਾ ਹੈ (ਇਸ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ mauktika-sara, ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ, ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਖੇ **ਮੋਤਸਰੀ** ਵਜੋਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ “ਟੁਟਣ ਮੋਤਸਰੀਆਂ”)। ਇਸ ਕਾਵਿਮਈ ਅਰਥ-ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ riviere (ਬਹੁ-ਲੜੀਆਂ ਵਾਲੀ ਹੀਰੇ, ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ) ਤੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਰੀਹਨ river (ਨਦੀ) ਦਾ ਰੂਪਅੰਤਰ ਅਤੇ ਰੂਪਕ ਹੈ।

ਬਹੁਅਰਥਕਤਾ (polysemy) ਦਾ ਸਬੰਧ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਭਿੰਨਤਾ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ, ਪੰਜਾਬੀ **ਭੂਤ** ਇਕ ਬਹੁਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਅਰਥ ਪ੍ਰੇਤ, ਦੂਜਾ ਬੀਤਿਆ ਹੋਇਆ ਸਮਾਂ, ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਤਾਤਵਿਕ ਵਸਤੂ

ਜਾਂ ਮਾਦਾ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਜਲ, ਅਗਨੀ ਆਦਿ, 'ਪੰਜ ਭੂਤ', ਅਰਥਾਤ ਭੌਤਿਕ ਪਦਾਰਥ)। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੋਸ਼ ਵਿਖੇ ਭੂਤ ਦੀ ਇਕੋ ਐਂਟਰੀ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਉਚਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਸਹਿਤ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸਮਰੂਪਕਤਾ (homonymy) ਦਾ ਸਬੰਧ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਹੈ, ਜੋ ਰੂਪ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਨਿਰੁਕਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਉਪਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਮਰ¹, ਹੁਕਮ [ਵਲੋਂ ਅਰਬੀ; ਸਬੰਧਤ ਅਮੀਰ, ਹਾਕਮ], ਅਤੇ ਅਮਰ², ਨਾ-ਮਰਨਯੋਗ [ਵਲੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ; ਸਬੰਧਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ]। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੋਸ਼ ਵਿਖੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੋ ਐਂਟਰੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਬਹੁਅਰਥਕਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰੂਪਕਤਾ ਵਿਚਕਾਰ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨਾ ਕੋਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਾ ਅਰਥ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਹੈ।

ਕੋਸ਼ਕਾਰੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਯੁਕਤੀ ਪੂਰਬਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਮੌਲਿਕ ਅਰਥ ਦੇ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਲਈ ਨਿਰੁਕਤੀ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਰਥ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ 'ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼' (ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ) ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਯੋਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਬੀ-ਮੂਲਕ ਖਤ ਨੂੰ ਇੰਜ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ: ਲਕੀਰ, ਨਿਸ਼ਾਨ; ਚਿੱਠੀ, ਕਾਰਡ; ਲਿਖਾਈ, ਲਿਖਤ, ਤਹਿਰੀਰ; ਸ਼ਕਲ, ਸੂਰਤ, ਹੁਲੀਆ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜੇ 'ਲਕੀਰ' ਵਿਚ 'ਰੇਖਾ' ਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ 'ਸ਼ਕਲ-ਸੂਰਤ' ਨਾਲ 'ਰੂਪ-ਰੇਖਾ' ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਆਖਿਆ ਵਧੇਰੇ ਠੀਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇੰਜ ਹੀ ਇਕ ਸ਼ਬਦ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅਰਥ mat (ਅਰਥਾਤ ਚਟਾਈ), ਅਤੇ ਦੂਜਾ plaited hair (ਜਿੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਵਾਲ) ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਪਾਠਕ ਲਈ ਔਖਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ mat ਦੇ ਨਾਲ matted hair ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਆਖਿਆ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਚਟਾਈ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤਾਣੇ-ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਪਰਸਪਰ ਵਿਲੇਟਣ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਹੁਅਰਥਕਤਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਬਾਰੇ 'ਫਾਰਸੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼', ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ (ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ) ਦੀ ਇਕ ਅਤਿ-ਵਿਕਸਤ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਦੇਣੀ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਫਾਰਸੀ ਦਮ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਜ ਹੈ:-

• ਸਾਹ, ਘੁਮੰਡ, ਅਹੰਕਾਰ, ਪੋਖਾ, ਫਰੇਬ, ਠੱਗੀ, ਫੁੱਕਣੀ, ਪੌਂਕਣੀ, ਮੰਤਰ, ਜਾਦੂ, ਟੂਣਾ, ਸਮਾਂ, ਪਲ, ਕਾਲ, ਘੁੱਟ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਅਨੰਦ, ਖੁਸ਼ੀ, ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ, ਹੁੱਕੇ ਦਾ ਸੂਟਾ, ਤਾਕਤ, ਜ਼ੋਰ।

ਉਕਤ ਅਤਿ-ਵਿਕਸਿਤ ਇੰਦਰਾਜ ਨੂੰ ਇੰਜ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ:-

1. ਸਾਹ, ਪ੍ਰਾਣ; 2. (ਹਵਾ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ) : (ੳ) ਫੁੱਕ, ਫੁੱਕਣੀ, ਪੌਂਕਣੀ; (ਅ) ਮੰਤਰ, ਝਾੜਾ (ਫੁੱਕ ਮਾਰ ਕੇ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਤੋਂ); (ੲ) ਆਕੜ, ਸ਼ੇਖੀ, ਦਮਗਜਾ (ਫੁੱਕ-ਫਾਂ ਕਰਨ ਜਾਂ ਫਰਾਟੇ ਮਾਰਨ ਤੋਂ); (ੳ) ਵਰਗਲਾਹਟ, ਬਹਿਕਾਵਾ, ਪੋਖਾ (ਫੁੱਕ ਭਰਨ, ਦਮ-ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ, ਪਤਿਆਉਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ);

(xx)

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼

3. (ਹਵਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਦਰਮਿਆਨੀ ਵਕਫਾ) : ਛਿਨ, ਪਲ; 4. (ਹਵਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ) : ਘੁੱਟ, ਕਸ਼, ਸੂਟਾ; 5. (ਸਾਹ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋਣ ਤੋਂ) : (ੳ) ਜਾਨ, ਸਜੀਵਤਾ, ਮੱਚ, ਸ਼ਕਤੀ, vitality; (ਅ) ਜ਼ਿੰਦਾਦਿਲੀ, ਉਤਸ਼ਾਹ, ਟਹਿਕ, ਉਲਾਸ, vivacity (ਉਕਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਲਾਤੀਨੀ viv-, ਅਰਥਾਤ “ਜੀਣਾ” ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹਨ)।

ਅਰਥ-ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਸਮਾਨੰਤਰ ਉਦਾਹਰਨਾਂ:- ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਬੜੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਉੱਲਮਾਨ ਮੂਜਬ ਸਮਾਨੰਤਰ ਅਰਥ-ਵਿਕਾਸ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਸੋਚਣੀ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ, “which has yielded some remarkable results”. ਸਮਾਨੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਨਿਮਨ ਪੇਸ਼ ਹਨ:-

- ਪੰਜਾ. ਮੂਰਖ ਅਤੇ ਮੂਰਛਾ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸਬੰਧਤ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ stupid (ਮੂਰਖ) ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ stupour (ਮੂਰਛਾ, ਬੇਹੋਸ਼ੀ) ਨੂੰ ਵਾਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ loka ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਰੋਸ਼ਨੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ (> ਪੰਜਾ. ਲੋ), ਅਤੇ ਵਿਕਸਤ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਆਈ ਥਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਖੇਤਰ, ਅਰਥਾਤ ਦੁਨੀਆ ਹੈ। ‘ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਅਤੇ ‘ਦੁਨੀਆ’ ਦੀ ਇਸ ਅਰਥਗਤ ਸਾਂਝ ਲਈ ਰੂਸੀ svet ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਅਰਥ ‘ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਲੋ’, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ‘ਲੋਕ ਜਾਂ ਦੁਨੀਆ’ ਹੈ।
- ਪੰਜਾ. ਜੋਖਣਾ (ਵਜ਼ਨ ਕਰਨਾ, ਤੋਲਣਾ; ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ) ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਵਜੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ deliberate (ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ) ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਲਾਤੀਨੀ libra (ਤੋਲਣ ਦਾ ਸਾਧਨ, ਤੱਕੜੀ) ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ।
- ਫਾਰਸੀ-ਮੂਲਕ ਪੰਜਾਬੀ ਗਰਦਨ (ਧੌਣ) ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਕ ਅਰਥ ‘ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਅੰਗ’ ਹੈ, ਜੋ ਗਰਦਸ਼ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਥ-ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਬੜੀ ਢੁਕਵੀਂ ਸਮਾਨੰਤਰ ਉਦਾਹਰਨ ਕ੍ਰੋਸ਼ੀਅਨ vrat (ਗਰਦਨ) ਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਧਾਤੂ vrat (ਘੁੰਮਣਾ, ਮੁੜਣਾ) ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ vrt ਜਾਂ vart ਇਥੇ ਸਬੰਧਤ ਹੈ)
- ਪੰਜਾਬੀ ਯੁੱਗ (ਇਕ ਲੰਬਾ ਸਮਾਂ) ਅਤੇ ਜੁਗਤ (ਢੰਗ, ਤਰੀਕਾ, ਸਲੀਕਾ) ਇਕ ਸਾਂਝੇ ਸ੍ਰੋਤ, ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ yuj ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਨੰਤਰ ਅਰਬੀ ਕ੍ਰਾਨ (ਸੌ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ) ਅਤੇ ਕਰੀਨਾ (ਢੰਗ, ਤਰੀਕਾ, ਸਲੀਕਾ, ਚੱਜ) ਵੀ ਇਕ ਸਾਂਝੇ ਸ੍ਰੋਤ ਦੀ ਦੇਣ ਹਨ
- ਅਰਬੀ-ਮੂਲਕ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਕਾਬਲ (ਅੱਗੇ, ਸਾਮ੍ਹਣੇ) ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਅਰਬੀ ਕੁਬਲ (ਪਹਿਲਾਂ, ਪੂਰਵ), ਇਸ ਲਈ ਕਬੀਲਾ (ਮੂਲ ਅਰਥ ‘ਪੂਰਵਜ’) ਦੀ ਅਰਥਗਤ ਸਾਂਝ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ fore ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਇਕ ਅਰਥ ‘ਅੱਗੇ, ਸਾਮ੍ਹਣੇ’ (ਜਿਵੇਂ fore-leg, ਪਸ਼ੂ ਦੀ ਮੁਹਰਲੀ ਲੱਤ), ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਅਰਥ ‘ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਪੂਰਬ’ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ forefather, ਪੂਰਵਜ, ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰੇ)

7. ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੀ ਇਕ ਵਿਕੋਲਿੱਤਰੀ ਉਦਾਹਰਨ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨਗੋਚਰ ਰੱਖਣਾ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਇਕ ਮੁੱਖ ਕਰਤੱਵ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਥੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਚਰਚਤ ਪਰਸਪਰ ਸਬੰਧਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅੰਜਨ, ਵਿਅੰਜਨ, ਨਿਰੰਜਨ, ਵਿਅਕਤ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਂਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਦੱਸਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਅੰਜਨ, ਮੂਲ ਤੌਰ ਤੇ ਲੇਪਲਾ ਪਦਾਰਥ ਜਾਂ ਲੇਪ, ਇਕ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜਿਹਾ ਪਦਾਰਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਮਾਰ ਵਿਚ ਤੇਲ, ਘਿਓ, ਗ੍ਰੀਸ, ਚਰਬੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁੰਨੀਂ ਹੋਈ ਮਿੱਟੀ, ਅਰਥਾਤ ਪਲਸਤਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਵਿਚਾਰਅਧੀਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਾਕਾਦਾਰੀ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਲੇਪਣ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਸਾਰਾਂ ਦਾ ਵਰਨਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ:-

- ਤੇਲ ਜਾਂ ਵੈਸਲੀਨ ਆਪਣੀ ਭੌਤਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪੱਖੋਂ ਕਿਸੇ ਤਲ ਨੂੰ ਮੁਲਾਇਮ ਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ, ਸਜਾਵਟ ਜਾਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦਾ ਰੋਲ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇੰਜ ਅੰਜਨ ('ਸੁਰਮਾ', ਮੂਲ ਤੌਰ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਬੋਧਿਕ ਹੈ)।
- ਲੇਪਲਾ ਪਦਾਰਥ ਦੁਵੱਲੀ ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਤਲ ਨੂੰ ਚਮਕੀਲਾ ਬਣਾਉਣ, ਅਰਥਾਤ ਸਜਾਵਟ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੀ ਭੌਤਿਕ ਖਾਸੀਅਤ ਤੋਂ ਦਾਗ ਜਾਂ ਧੱਬੇ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਪੱਖ ਦਾ ਸਬੰਧ ਨਿਰੰਜਨ ਨਾਲ ਹੈ, ਜੋ ਮੂਲ ਤੌਰ ਤੇ ਦਾਗ ਜਾਂ ਧੱਬੇ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਇਸ ਲਈ ਪੂਰਨ ਸੁੱਧ, (ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਨਿਰਭਾਵ (passionless) ਦਾ ਸੂਚਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਰਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਉਕਤ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ nirāñjā ਦਾ ਅਰਥ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਮਲ, ਅਰਥਾਤ ਚੌਧਵੀਂ ਦਾ ਚੰਦ ਹੈ)।
- ਗੁੰਨੀਂ ਹੋਈ ਮਿੱਟੀ ਜਾਂ ਪਲਸਤਰ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਲੇਪਲਾ ਪਦਾਰਥ ਆਪਣੀ ਢਲਾਈਯੋਗਤਾ (mouldability) ਦੇ ਬਲਬੂਤੇ ਆਕ੍ਰਿਤੀਕਾਰੀ ਜਾਂ ਰੂਪਕ (figuration) ਦਾ ਭੇਸ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਜਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਵਿਅੰਜਨ, ਅਰਥਾਤ ਸ. ਲ ਦੇ ਅੱਖਰ, ਸਬੰਧਤ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਹਨ (ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਹੀ 4, 5 ਦੇ ਅੰਕਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ figure ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)। ਇਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸਬੰਧਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ 'ਚਿੰਨ੍ਹ, ਸੰਕੇਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਰਨਮਾਲਾ ਦਾ ਕੋਈ ਅੱਖਰ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰ-ਰਹਿਤ ਅੱਖਰ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਜਾਵਟ ਜਾਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਆਕ੍ਰਿਤੀ, ਚਿੱਤਰ ਜਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਮਨੋਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦੇ ਬੋਲ, ਅਜਿਹੀ ਲਿਖਤ, ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਇਸ਼ਾਰੇ ਜਾਂ ਸੈਨਤਾਂ* ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਆਕ੍ਰਿਤੀਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਢੰਗ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਵਿਅਕਤ (ਪ੍ਰਗਟ, ਪ੍ਰਤੱਖ; ਸਪਸ਼ਟ) ਨਾਲ

* ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅੰਗ ਵੀ ਅੰਜਨ ਦਾ ਭਾਈਬੰਦ ਹੈ

(xxii)

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼

ਹੈ। ਇੰਜ ਨਿਗੂਣੀ ਜਿਹੀ ਗੁੰਨੀਂ ਹੋਈ ਮਿੱਟੀ ਸਿਰਜਨਕਾਰੀ ਦੇ ਸਦਕੇ ਪ੍ਰਤੀਕਆਤਮਕਤਾ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਨਿਭਾਉਂਦੀ, ਪ੍ਰਗਟਾਓ (manifestation), ਦਰਸਾਓ (indication) ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੀਕਰਨ (specification) ਦੀ ਬੁਲੰਦੀ ਨੂੰ ਜਾ ਛੂੰਹਦੀ ਹੈ।

ਇਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਅੰਜੈ (“ਜੋ ਅੰਜੈ ਸੋ ਦੀਸੈ ਕਾਲ”; ਮ.1) ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ “ਸੰਵਾਰਨਾ, ਚਮਕਾਉਣਾ, ਉਤਪੰਨ ਕਰਨਾ” ਹੈ। ਉੱਜ ਤੇ ਸੰਦਰਭ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ‘ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਜਾਂ ਹੋਣ’ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਬੈਠਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤਕ ਅਰਥ ‘ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ’ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੰਜ ਤੁਕ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ; ਜੋ ਕੁਝ ਪ੍ਰਗਟ (manifest) ਹੈ, (ਗਹੁ ਨਾਲ) ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਾਲ-ਗ੍ਰਸਤ ਹੈ।

A Guru Nanak Glossary (ਵਲੋਂ C. Shackle; University of London, 1981) ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਾਰ-ਅਧੀਨ ਅੰਜੈ ਨੂੰ “whatever is born” ਵਜੋਂ ਉਲਥਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ “to apply collyrium with use of to be involved in the world, Sanskrit \sqrt{an} j (to apply collyrium)” ਵਜੋਂ ਵਿਆਖਿਆਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸੁਰਮੇ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੜਾ ਪਾੜਾ ਹੈ।

ਵਿਚਾਰਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਅੰਜੈ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ \sqrt{an} j ਨਾਲ ਹੈ, ਜੋ \sqrt{an} j ਦਾ ਇਕ ਭੇਦ ਹੈ। ਮੋਨੀਅਰ-ਵਿਲੀਅਮਜ਼ ਅਤੇ ਮੈਕਡਾਨਲਡ ਦੇ ਕੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ \sqrt{an} j ਦੇ ਅਰਥ ਇੰਜ ਮਿਲਦੇ ਹਨ : “to apply ointment or pigment, smear with, anoint; to decorate, prepare; to display”. ਜਰਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ointment (ਲੇਪਲਾ ਪਦਾਰਥ, ਮੱਲੂਮ) ਅਤੇ anoint (ਲੇਪਣ ਕਰਨਾ, ਚੋਪੜਣਾ) ਦੀ ਹੋਂਦ ਬੜੀ ਭਾਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਸ਼ਬਦ ਉਪਰੋਕਤ ਲਾਤੀਨੀ \sqrt{ung} (ਲੇਪਣਾ) ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹਨ, ਜੋ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ \sqrt{an} j ਦਾ ਸਜਾਤੀ ਹੈ।

ਅੰਜਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਅਰਥ ਲੇਪਲਾ ਪਦਾਰਥ, ਇਸ ਲਈ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰ-ਸਮੱਗਰੀ, ਅਰਥਾਤ ਸੁਰਮਾ ਹੈ, ਇਹ ਤੱਥ ਧਿਆਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਦੀਵੇ ਦੀ ਕਾਲਖ ਵਿਚ ਤੇਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਲੇਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਲੋਹਚਨ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ‘ਸੁਰਮਾ’, ਜੋ ਫਾਰਸੀ ਮੂਲ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ‘ਲੋਹਚਨ’ ਦਾ ਬਦਲ ਹੈ।

ਇਥੇ ‘ਨਿਰੁਕਤ-ਕੋਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ (ਓ ਤੋਂ ਅਖੋਟ ਤਕ, ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ) ਦੀ ਅੰਜਨ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੀ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ “ਸੁਰਮਾ” ਦੇ ਕੇ “ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਜਾਕੀ ਨੇੜੀ ਪੜਿਆ....” ਦੀ ਤੁਕ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਨਿਰੁਕਤੀ ਵਜੋਂ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ “ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅੰਜਨਮ (ਕੱਜਲ, ਸਿਆਹੀ)” ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੰਜ ਹੀ ਉਹੀ ਨਿਰੁਕਤ-ਕੋਸ਼ ਵਿਖੇ “ਅੰਜਨ ਤੈਸਾ ਅੰਜੀਐ ਜੈਸਾ ਪਿਰੁ ਭਾਵੈ”, ਅਤੇ ਫਿਰ “ਗਿਆਨ ਅੰਜਨਿ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਇਸਨਾਨੇ” ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅੰਜਨ ਨੂੰ ਉਕਤ ਵਾਂਗ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅੰਜਨਮ (ਕੱਜਲ, ਸਿਆਹੀ)

ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਅੰਜਨ ਤੈਸਾ ਅੰਜੀਐ....” ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਅੰਜਨ ਦਾ ਦੁੱਕਵਾਂ ਅਰਥ ‘ਸ਼ਿੰਗਾਰ’ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਤੁਕ ਦਾ ਅਸਲੀ ਮਨਸ਼ਾ ‘ਪਿਰ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹੈ’। ਇੰਜ ਹੀ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦੇ ਲੇਪ ਜਾਂ ਵਟਣੇ ਦੁਆਰਾ ਮਨ ਤੋਂ (ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ) ਦੀ ਮੈਲ ਲਹੁੰਣ, ਅਰਥਾਤ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਨ ਨੂੰ ਸੁਆਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵਧੇਰੇ ਉਚਿਤ ਜਾਪਦੀ ਹੈ*। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਜਨ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅਰਥ-ਸਮਰਥਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਦਿਆਂ, ਵਿਆਖਿਆ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਉਕਤ ਢੰਗ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਤੇ ਨਿਰੁਕਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

8. ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ

ਸਾਡੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਉਪਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਾਨਵ-ਜਾਤੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸੋਚਣੀ ਜਾਂ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਦਾਰਥਕ, ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਾਵਾਂ ਅੰਕਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ, ਉੱਲਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ “This has brought semantics in contact with anthropology and other facts of historical nature”. ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਿਰੁਕਤਕ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਸਬੰਧਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਕਿਸੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਚਸਮਦੀਦ ਗਵਾਹੀ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਕੀਤੇ ਝੁਟਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਮਨ ਪੇਸ਼ ਹਨ:-

• ਕੱਪੜਾ ਬੁਣਨ, ਅਰਥਾਤ ਤਾਣੇ, ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵਲ੍ਹੇਟਣ ਜਾਂ ਗੁੰਦਣ ਦਾ ਮੂਲ ਸਬੰਧ ਬੈਂਤ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਲਚਕਦਾਰ ਛਿਟੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵਲ੍ਹੇਟ ਕੇ ਚਟਾਈਆਂ ਅਤੇ ਟੋਕਰੀਆਂ ਆਦਿ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਟ.ਕ. ਪੰਜਾ. ਉਣਨਾ; ਸਬੰਧਤ ਬਈਆ (weaver bird), ਬੈਂਤ (ਸੰਸ. veta) < ਸੰਸ. √vye, ਵਲ੍ਹੇਟਣਾ, ਗੁੰਦਣਾ; •ਪੰਜਾ. ਘੜੀ, ‘ਜਲ-ਘੜੀ’, ਘੜੇ ਦਾ ਛੋਟਾ ਰੂਪ; •ਪੰਜਾ. ਪਹਿਰ, ‘ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਤੇ ਘੜਿਆਲ ਤੇ ਸੱਟ ਮਾਰਨ (ਪ੍ਰਹਾਰ ਕਰਨ) ਦਾ ਭਾਵ; ਪਹਿਰੇਦਾਰ, ਘੜਿਆਲ ਤੇ ਸੱਟ ਮਾਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ; •ਪੰਜਾ. ਲਿਲਾਰੀ, ਨੀਲ ਨਾਲ ਕੱਪੜੇ ਰੰਗਣ ਵਾਲਾ, *ਨਿਲਾਰੀ; •ਪੰਜਾ. ਮੁਨਿਆਰੀ, ਮਣਕੇ, ਮੋਤੀ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ; •ਪੰਜਾ. ਝੀਵਰ, ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਣ ਵਾਲਾ, ਮਾਛੀ; ਟ.ਕ. ਸੰਸ. dhivari, ਮਾਛਣ; ਹੋਰ ਅਰਥ ‘ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਣ ਦੀ ਕੁੰਡੀ’; •ਪੰਜਾ. ਬੁਨੇਣ, ਬਾਣੀਏ ਦੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੁੜਤੀ; •ਪੰਜਾ. ਪੁਰ (ਜਿਵੇਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ), ਫਸੀਲ ਦੁਆਰਾ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਥਾਂ, ਕਿਲ੍ਹਾ; •ਪੰਜਾ. ਗੋਹਾ, ‘ਗੋ’, ਅਰਥਾਤ ਗਊ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ, ਅਰਥਾਤ ਗਊ ਦਾ ਮਲ; •ਪੰਜਾ. ਗੋਸ਼ਟੀ, ਗਊ-ਵਾੜਾ; ਇਸ ਲਈ ਗਊ-ਪਾਲਕਾਂ ਦੇ ਉੱਠਣ-ਬੈਠਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਕਲੱਬ; ਅਜਿਹੀ ਥਾਂ ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ; •ਪੰਜਾ. ਸ਼ਗਨ, ਪੰਛੀਆਂ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮਹੂਰਤ (ਟ.ਕ. ਤਿੱਤਰ ਬੋਲਣਾ, ਸੁੱਭ-ਸ਼ਗਨ ਹੋਣਾ); •ਪੰਜਾ. ਝੂਤ, ਗੁਜ਼ਰੇ ਹੋਏ

* “ਗਿਆਨ ਅੰਜਨਿ....”, ਲੇਪ, ਵਟਣਾ (ਦੇਖੋ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼)

(xxiv)

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼

ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਤਮਾ; •ਪੰਜਾ. ਵਲੋਂ ਅਰਬੀ ਰੂਹ, ਹਵਾ; •ਪੰਜਾ. ਵਲੋਂ ਫਾਰਸੀ ਆਸਮਾਨ, ਚੱਕੀ, ਅਰਥਾਤ ਚੱਕੀ ਵਾਂਗ ਗਰਦਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ (ਇੰਜ ਹੀ ਆਸਮਾਨ ਦਾ ਅਰਥ-ਸੂਚਕ ਫਾਰਸੀ ਚਰਖ, ਘੁੰਮਣ ਵਾਲਾ); •ਪੰਜਾ. ਅੱਸੂ, ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਨਿਛੱਤਰ; •ਪੰਜਾ. ਪੂਰਬ, ਨਿਕਲਦੇ ਸੂਰਜ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ, ਮੁਹਰਲਾ ਪਾਸਾ; •ਪੰਜਾ. ਬਰਸ, ਇਕ ਬਰਸਾਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਗਲੀ ਬਰਸਾਤ ਤਕ ਦਾ ਦਰਮਿਆਨੀ ਸਮਾਂ; •ਪੰਜਾ. ਵਲੋਂ ਅਰਬੀ ਖਤਾਈ, ਚੀਨੀ-ਤੁਰਕਸਤਾਨ, ਅਰਥਾਤ ਚੀਨ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਨਾਂ, ਅਰਬੀ ਖਤਾ (ਅੰਗ. Cathay) ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਰੋਟੀ; •ਪੰਜਾ. ਵਲੋਂ ਫਾਰਸੀ ਕਬੂਤਰ, ਅਸਮਾਨੀ ਰੰਗ ਦਾ ਪੰਛੀ, ਅਰਥਾਤ ਮੂਲ ਤੌਰ ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਕਬੂਤਰ; •ਪੰਜਾ. ਵਲੋਂ ਅਰਬੀ ਤਮਾਸ਼ਾ, ਸੈਰ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਵ; •ਪੰਜਾ. ਵਿਚਾਰਨਾ, ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਘੁਮਾਉਣਾ, ਮੰਥਨ ਕਰਨਾ, to cogitate (co + agitate); •ਪੰਜਾ. ਸੋਚਣਾ, ਕਿਸੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਉਜਲਾ ਜਾਂ ਸੁੱਧ ਬਣਾਉਣਾ, ਨਿਤਾਰਾ ਕਰਨਾ; •ਪੰਜਾ. ਵਲੋਂ ਅਰਬੀ ਖਤਰਾ, ਮਨੋ-ਕਲਪਨਾ; •ਪੰਜਾ. ਚਿੱਤ, ਬਾਹਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਆਦਿ ਦੀ ਚਿੱਤਰ-ਸ਼ਾਲਾ; •ਪੰਜਾ. ਸੌਂਫ, ਸੈਂਕੜੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲਾ ਬੂਟਾ; •ਪੰਜਾ. ਕੁਆਰ, ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਭਰਵੇਂ ਅੰਗਾਂ ਵਾਲੀ, ਅਰਥਾਤ ਨਵ-ਯੁਵਤੀ, ਮੁਟਿਆਰ (ਸਬੰਧਤ ਕੁਆਰੀ ਅਤੇ ਕੁਮਾਰੀ); •ਪੰਜਾ. ਅਬਰਕ, ਬੱਦਲ ਦਾ ਟੋਟਾ; •ਪੰਜਾ. ਵਲੋਂ ਅਰਬੀ ਇਨਸਾਨ, ਉਨਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ; •ਪੰਜਾ. ਮਨੁੱਖ, ਸੋਚਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵ

ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਦੁਰਬੋਧ ਅਤੇ ਅਜਨਬੀ ਸ਼ਬਦ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ : •ਪੰਜਾ. ਉਣਤਾਈ ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਲਾਤ. vanity; •ਪੰਜਾ. ਦੇਵਰ: ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਲਾਤ. levirate; •ਪੰਜਾ. ਦੁੱਭਰ < ਦੁਰਭਰ: ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਯੂਨਾ. dysphoria; •ਪੰਜਾ. ਜਰਾ (ਬੁਢਾਪਾ): ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਯੂਨਾ. geriatrics; •ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ [ਸਮ + ਅਜ]: ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਯੂਨਾ. synagogue [syn + ag]

ਸਮ-ਮੂਲਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਟਕਰਾਉ ਤੋਂ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ:-

•ਉਦਾਸ, 'ਪਰੇ ਜਾਂ ਲਾਂਭੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ' - ਉਪਾਸ, 'ਕੋਲ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ';
 •ਉਘੜ-ਦੁਘੜਾ - ਸੁੱਘੜ; •ਵਿਪੱਤੀ, 'ਲਾਂਭੇ ਡਿਗਣ ਦਾ ਭਾਵ'; ਇਸ ਲਈ ਵਫਲਤਾ, ਸੰਕਟ, ਵਿਪਤਾ - ਸੰਪੱਤੀ, 'ਥਾਂ ਸਿਰ ਡਿਗਣ ਦਾ ਭਾਵ'; ਇਸ ਲਈ ਸਫਲਤਾ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਧਨ-ਦੌਲਤ; •ਸਿੱਖ < ਸ਼ਿਸ਼-ਸ਼ਿਸ਼ਟ; •ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ - ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ;
 •ਤਸਬੀ - ਸੁਬਹਾਨ; •ਤਕਾਵੀ - ਕੁੱਵਤ, ਸ਼ਕਤੀ; •ਲਤੀਫਾ - ਲੁਤਫ; •ਮਜ਼ਾਰ - ਜ਼ਿਆਰਤ; •ਸ਼ਰੂਆ, 'ਰਸਤਾ, ਮਾਰਗ' - ਸ਼ਰੂਆਮ, ਆਮ ਰਸਤਾ; ਇਸ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਮੁੱਲ੍ਹਾ; •ਮੁਰੱਬਾ ('ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਚੌਰਸ ਟੁਕੜਾ') - ਰੁਬਾਈ

9. ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੰਮ (An Etymological Dictionary of the English Language) ਸਕੀਟ (Rev. Walter W. Skeat) ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅੱਜ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸਵਾ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ (1879) ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਕੋਈ ਤੇਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ਬਦ,

ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਸਹਿਤ, ਦਰਜ ਹਨ। ਇਸ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਿਯਮਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ Oxford Dictionary of English Etymology (ਵਲੋਂ Sir C.T. Onions) ਪ੍ਰਥਮ ਤੌਰ ਤੇ 1966 ਵਿਚ; ਇਸ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਛਾਪ (ਸੁਧਾਈ ਸਹਿਤ) 1969 ਵਿਚ; ਅਤੇ ਫਿਰ (ਸੁਧਾਈ ਸਹਿਤ) ਤਿੰਨ ਵਾਰ, ਅਰਥਾਤ 1974, 1976, ਅਤੇ 1978 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ। ਕੌਨਸਾਈਜ਼ ਆਕਸਫੋਰਡ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਵਿਉਤਪੱਤੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਉਕਤ ਕੋਸ਼ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹਨ। ਵਿਚਾਰਅਧੀਨ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਸੰਖਿਪਤ ਰੂਪ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਕੰਮ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'also ran' ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਫਾਡੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ ਪਾਦਰੀ, Rabbi E. Klein ਦਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ (A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language; 1966) ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਮੀਲ-ਪੱਥਰ ਹੈ। ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਨਿਰੁਕਤਕਾਰ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਯਰਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਸ ਮਰਦਾਨਗੀ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਭਰੋਸਗੀ ਨਾਲ ਕਲਾਇਨ ਨੇ ਨਿਰੁਕਤੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੈ। ਚਰਚਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਿਰੁਕਤ-ਕੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਇਕ-ਭਾਸ਼ੀ ਕੋਸ਼ਾਂ (ਜਿਵੇਂ ਆਕਸਫੋਰਡ, ਅਤੇ ਵੈਬਸਟਰ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰੂਪਾਂ ਵਿਖੇ) ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਿਰੁਕਤਕ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

‘ਉਰਦੂ, ਕਲਾਸੀਕਲ ਹਿੰਦੀ-ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੋਸ਼’ (ਵਲੋਂ John T. Platts) ਵਿਖੇ ਹਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ, ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਉਤਪੱਤੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤਕ ਸਾਰਥਕ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੋਸ਼ (ਵਲੋਂ Sir Monier-Williams) ਵਿਖੇ ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੀ ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਉਤਪੱਤ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ-ਆਰਿਆਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਉਤਪੱਤੀਆਂ ਬਾਰੇ A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages (ਵਲੋਂ Sir R.L. Turner) ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੰਮ ਹੈ, ਜੋ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਲਗਨ ਅਤੇ ਘਾਲਣਾ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕੋਈ ਚੌਦਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਾਲੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਭਾਰਤ-ਆਰਿਆਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਉਤਪੱਤ ਰੂਪ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਟਰਨਰ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ-ਮੁਲਕ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਕੰਮ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਹਾਨਤਾ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਕਾਰੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਕੁਝ ਉਣਤਾਈਆਂ ਦਾ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਸੁਭਵਕ ਹੈ। ਟਰਨਰ ਦਾ ਉਕਤ ਕੋਸ਼ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1966 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਅਣਸੋਧੀ ਛਾਪ 1999 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਹੈ।

(xxvi)

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼

ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ (ਵਲੋਂ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ) ਵਿਖੇ, ਜੋ ਇਕਭਾਸ਼ੀ ਕੋਸ਼ ਹੈ, ਵਿਉਤਪੱਤੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਅਕਸਰ ਦਿੱਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਲਾਤੀਨੀ ਆਦਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ, ਬਹੁਤੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ, ਸੰਦੇਹਜਨਕ ਹਨ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਇਸ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ‘ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼’ (ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ) ਵਿਖੇ ਵੀ ਵਿਉਤਪੱਤੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਬਹੁਤੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਅਤੇ ਟਰਨਰ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਜੇ ਤਕ ਕਿਸੇ ਨਿਰੁਕਤ-ਕੋਸ਼ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵਰਤਮਾਨ ਆਰਿਆਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਇਹ ਦੱਸਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਆਰੰਭੇ ‘ਨਿਰੁਕਤ-ਕੋਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਨੂੰ ਉਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਜਿਲਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਰੁਕਤ-ਕੋਸ਼ ਦਾ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

10. ਹਥਲੇ ਕੰਮ ਬਾਰੇ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਿਰੁਕਤ-ਕੋਸ਼ ਦਾ ਹਥਲਾ ਕੰਮ ਵਰਤਮਾਨ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਲੋਂ ਮਿਲੀ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀਨੀਅਰ-ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ ਦੌਰਾਨ ਕੀਤੀ ਘਾਲਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਦੀ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਦੂਰ-ਦੁਰੇਡੀਆਂ ਸਗੋਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ (ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਲਾਤੀਨੀ, ਯੂਨਾਨੀ, ਰੂਸੀ ਆਦਿ) ਦੇ ਹਵਾਲੇ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਅਤੇ ਨੱਟ-ਖੱਟੀਆਂ ਦੀ ਖਾਤਰਖਾਹ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੋਈ ਸਾਢੇ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਚੋਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸੰਪੰਨ ਹੋਣ ਜੋਗਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਾਰੇ ਇਹ ਤੱਥ ਧਿਆਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰੁਕਤ-ਕੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਧਾਰਨ ਕੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ, ‘ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼’ (ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ) ਵਿਚ ਦਰਜ ‘ਚਮਕ, ਚਮਕਦਾਰ, ਚਮਕਣਹਾਰਾ, ਚਮਕ-ਪੱਥਰ, ਚਮਕਾਇਲ, ਚਮਕਾਟ, ਚਮਕਾਹਟ, ਚਮਕਾਰਾ, ਚਮਕੀਲਾ, ਚਮਕਣਾ, ਚਮਕਾਉਣਾ’ ਕੋਈ ਦਰਜਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਇਕ, ਅਰਥਾਤ ‘ਚਮਕਣਾ’ ਹੀ ਨਿਰੁਕਤ-ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ-ਯੋਗ ਹੈ। ਸੰਪੂਰਨ ਨਿਰੁਕਤ-ਕੋਸ਼ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ, ਜੋ ਇਕ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਯੋਗ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਸਹਾਇਕਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਸ਼ੇ ਪ੍ਰਤਿ ਲੋੜੀਂਦੀ ਪੁੱਛ-ਪੜਤੀਤ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ।

‘ਕੋਸ਼’ ਵਿਚ ਸਮਿਲਤ ਸ਼ਬਦ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼’ (ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ) ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹਨ। ਮਧਕਾਲੀਨ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਭਾਰਤ-ਆਰਿਆਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਟਰਨਰ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਰਿਣੀ ਹਨ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹੈ। ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਉੱਪਰ-ਵਰਨਤ ਕੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ

ਸਬੰਧਤ ਕੋਸ਼ ਜਾਂ ਕੋਸ਼ਕਾਰ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਉਕਤ ਕੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਤੱਥਾਂ ਨਾਲ ਅਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਨਵੇਂ ਤੱਥ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਟਰਨਰ ਦੇ ਵਿਆਖਿਆਏ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਬੰਨੀ, ਹਜੀਰਾ; ਕੱਕੜੀ, ਭਿੱਜਣਾ, ਰੋਕੜ, ਫੜ੍ਹ, ਗੋਰਾ, ਮੁਹਾਰ ਆਦਿ) ਤੇ ਕਿੰਤੂ ਕਰਦਿਆਂ ਨਵੇਂ ਤੱਥ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ 'ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼' ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਪੱਤੀਆਂ ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਪੱਤਰ, ਕਪੋਤ, ਕੂਪ, ਅਨਲ, ਕਿਰਪਾਨ, ਖੁਦਾ, ਸਭਾ, ਮਖਾਣਾ' ਆਦਿ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

'ਕੋਸ਼' ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਪਭਾਸ਼ਾਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਦਰ ਅਸਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਿਰੁਕਤਕ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਇਸ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਲਹਿੰਦੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਬਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਲਹਿੰਦੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਉਪਯੁਕਤਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਹਲਕਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ 'ਹ' ਅਤੇ 'ਲ' ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਥਾਨਅੰਤਰਣ (metathesis) ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਦਲੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਲਹਿੰਦੀ ਲਹੁਕਾ (ਪਾਲੀ ਲਹੁਕ) ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ *laghuka ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਇੰਜ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਨ ਮੂਜਬ ਲਹਿੰਦੀ ਵਿਤਰੇਕ ਦਾ ਸ਼ਬਦ, ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ vyatireka ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਤਕਰਾ ਦਾ ਪਥ-ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 'ਕੋਸ਼' ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਸ਼ਬਦ, ਜੋ ਮੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਨਿਰੁਕਤਕ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਅਪਣਾਈ ਗਈ ਵਿਧੀ ਮੁਤਾਬਕ ਦੁਹਰਾਓ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਤਤਸਮ ਅਤੇ ਤਦਭਵ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਂਝੇ ਇੰਦਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਦੇਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੁਖ-ਇੰਦਰਾਜ ਨਿਮਣਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇਸ ਦੇ ਵਿਗਸੇ ਰੂਪਾਂ ਨਿਵਣਾ ਅਤੇ ਨਿਉਣਾ ਨੂੰ ਉੱਪ-ਇੰਦਰਾਜਾਂ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਵਿਧੀ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਅਵੇਸਲੇ ਉਪ-ਇੰਦਰਾਜਾਂ ਦਾ (ਅੱਖਰ-ਕ੍ਰਿਮ ਅਨੁਸਾਰ) ਦੁਹਰਾਓ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵਰਤਮਾਨ ਨਿਰੁਕਤ-ਕੋਸ਼ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੌਰਾਨ ਆਧਾਰ-ਸਮਗਰੀ ਦੀ ਥੁੜ੍ਹ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਸਣੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ, ਅਜੇ ਤਕ ਇਕੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਫਿਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦ-ਸੂਚੀਆਂ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਦੇਖਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੀ ਆਧਾਰ-ਸਮਗਰੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਥੀਸਾਰਸ ਅਤੇ ਸਮਾਨਅਰਥਕ-ਕੋਸ਼ ਦਾ ਵੀ ਦਖਲ ਹੈ, ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਅਜੇ ਹੋਣੇ ਬਾਕੀ ਹਨ। 'ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼' (ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ) ਵਿਖੇ ਲੇਬਲਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਆਦਿ ਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ 'ਫਾਰਸੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼' ਅਤੇ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼' (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ) ਦੀ ਬੜੀ ਉਪਯੁਕਤਤਾ ਹੈ।

ਆਰਿਆਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਰੂਪਗਤ ਢਾਂਚਾ ਬੜਾ ਸਰਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਰਬੀ ਦੀ ਨਿਰੁਕਤਕਾਰੀ ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਕਿਤੇ ਸਹਿਲ ਹੈ। ਆਰਿਆਈ ਮੂਲ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸੀਕਲ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਅਰਬਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਅਰਬੀ ਇਕ ਅਤਿ-ਵਿਕਸਤ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਮੁਤਾਬਕ **ਤਬਕਾ** (ਸ਼੍ਰੇਣੀ, ਕਲਾਸ), **ਤਬਕ** (ਲੋਕ, ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ, ਆਸਮਾਨ ਆਦਿ), **ਤਬਾਕ** (ਥਾਲ, ਪਰਾਤ), ਅਤੇ **ਮੁਤਾਬਕ** (ਸਮਾਨ, ਅਨੁਕੂਲ) ਇਕ ਸਾਂਝੇ ਸ੍ਰੋਤ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਰਬੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਕਾਰਨ ਇਤਿਹਾਸਵੱਸ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਿਰੁਕਤਕ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੋਸ਼ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਸ ਢੱਬ ਦੇ ਹਵਾਲਾ-ਕੋਸ਼ ਸਹਿਜੇ ਕੀਤੇ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ। ਇੰਜ ਕਰਕੇ ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਵਰਤਮਾਨ ਕੰਮ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਨਿਰੁਕਤੀ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮੂਲਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹਨ, ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਆਦਿਵਾਸੀ ਜਾਤੀਆਂ ਮੁੰਡਾ ਜਾਂ ਦਰਾਵੜ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਦੇਸੀ' (native) ਸ਼ਬਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਹੋਣੀ ਅਜੇ ਬਾਕੀ ਹੈ।

ਵਰਤਮਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਨੇਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪਾਲੀ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਹਿੰਦੀ, ਸਿੰਧੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ, ਮਰਾਠੀ, ਬੰਗਾਲੀ, ਬਿਹਾਰੀ, ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਲਾਤੀਨੀ, ਯੂਨਾਨੀ, ਰੂਸੀ ਆਦਿ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਹਨ, ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਦੀ ਛੁਪਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਡਾਢਾ ਸਮਾਂ-ਖਪਾਉ ਅਤੇ ਜਾਨ-ਹੀਲਵਾਂ ਕੰਮ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵਿਰਲੀਆਂ-ਵਾਂਝੀਆਂ ਬਦ-ਪਰਹੇਜੀਆਂ ਕੋਈ ਅਣਹੋਣੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।

ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਸੰਪੰਨ ਹੋਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਿਧਾਵਾਂ ਆਪ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ 'ਨਿਰੁਕਤ-ਕੋਸ਼' ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਇਹ ਸਿਰ-ਸੁੱਟਵਾਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੰਜੋਗ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਮੇਰੀ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਬੰਧ ਮੈਡਮ ਧਨਵੰਤ ਕੌਰ (ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ) ਨਾਲ, ਅਤੇ ਅੰਤਮ ਛੋਹਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਸਬੰਧ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ ਸ.ਸ. ਬੋਪਾਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਹੈ। ਇੰਜ ਹਥਲਾ ਕੰਮ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਕੈਂਪਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਛਿਲੇ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਿਰੁਕਤ-ਕੋਸ਼ ਦੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਤੇ ਸਾਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਹਿੱਤ ਮੈਂ ਬੋਪਾਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਮੈਡਮ ਧਨਵੰਤ ਦਾ ਹਾਰਦਿਕ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

'ਕੋਸ਼' ਨੂੰ ਆਰੰਭਦਿਆਂ ਮੈਡਮ ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਭਾਗ,

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ) ਹੁਰਾਂ ਜੋ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸੁੰਨ-ਮਸੂਨੇ ਜਿਹੇ ਅਤੇ ਭਾਂ-ਭਾਂ ਕਰਦੇ (eerie) ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਕਾਲ-ਮੁਕਾਲੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਤਨ-ਤਨਹਾ ਕੋਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਮਨੋਬਲ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ, ਸਿੱਖ-ਸਲਾਹ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਲਈ ਮੈਂ ਗੁਰਬਖਸ਼ (ਕੋਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ) ਦੀ ਸਲਾਹੁਤਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ) ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਦਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਤਿਆਰੀ ਅਧੀਨ ਖਰੜੇ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਰੀਅਲ ਡਾਟਾ ਪ੍ਰੋਸੈਸਰਜ਼, ਪਟਿਆਲਾ) ਨੇ 'ਕੋਸ਼' ਦੇ ਹੱਥ-ਲਿਖਤੀ ਖਰੜੇ ਨੂੰ ਟਾਈਪ ਕਰਦਿਆਂ, ਕੰਮ ਦੀ ਅਸਧਾਰਨ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਲੇਖਕ ਦੀ ਵ ਅਤੇ ਣ, ਅਤੇ ਇੰਜ ਹੀ ਚਾ ਅਤੇ ਗ ਵਿਚ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਨਾਂਹ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਲਿਖਾਈ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਪ੍ਰੈਸ-ਕਾਪੀ ਦੀਆਂ ਖਾਮੀਆਂ ਦਾ ਜਿਸ ਦਿਲ-ਜਿਗਰੇ ਨਾਲ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕੀਤਾ, ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਔੜਦੇ।

'ਨਿਰੁਕਤ-ਕੋਸ਼' ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ੀਘਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੇਖਕ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਇਨਚਾਰਜ ਐਸ.ਕੇ. ਸ਼ਰਮਾ ਅਤੇ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਰਟ-ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਦਾ ਬੜਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ,
ਪਟਿਆਲਾ

ਜੀ.ਐਸ. ਰਿਆਲ
ਸੀਨੀਅਰ ਫੈਲੋ

ਉ

ਉ, ਅ, ਏ : ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਮੂਲਿਕ ਇਹ ਅਜਿਹੇ ਵਰਨ ਹਨ, ਜੋ ਅਰਬੀ ਅਲਫ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਅਰਬੀ ਅਦਬ; ਉੱਮਤ; ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਵਰਣ ਅਰਬੀ ਐਨ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਅਰਬੀ ਉਮਰ ; ਅਕਲ ; ਇਲਮ।

~ ਅਰਬੀ ਅਲਫ ਅਗੇਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉ ਵਜੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਅਤੇ ਏ ਵਜੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਇਮਤਿਹਾਨ; ਇੰਤਜ਼ਾਰ; ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ)

~ ਉ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਿਮਨ ਅਗੇਤਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ: ਉਦ ('ਉਦਾਸ'), ਜੋ ਉਤ (ਉਤਪੱਤੀ); ਉਨ ('ਉਨਮਾਨ'), ਉਚ ('ਉਚਾਰਨਾ') ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਪ ('ਉਪਕਾਰ')। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਖਾਸਾ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੈ
ਨੋਟ : ਹੋਰ ਦੇਖੋ ਅ

ਉਸਟ ਸਵਾਰੀ ਅਤੇ ਭਾਰ ਢੋਣ ਆਦਿ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਇਕ ਵੱਡ-ਆਕਾਰੀ ਪਸ਼ੂ (ਟ.ਕ. "ਪਸ਼ੂ ਪਰੇਤ ਉਸਟ ਗਰਧਵ"; ਮ.5) — ਸੰਸ. ushṭra, ਉਠ; ਝੋਟਾ (ਰਿ.ਵੇ.)

+ ਫਾਰਸੀ ਸ਼ੁਤਰ, ਉਠ (ਟ.ਕ. 'ਸ਼ੁਤਰ ਮੁਰਗ'); ਸਮਾਨ ਉਸ਼ਤਰ

⇒ ਉਠ

ਉਸਤਤ ਸਿਫਤ, ਵਡਿਆਈ — ਸੰਸ. stuti, ਇੰਜ; ਸਬੰਧਤ stuta,

ਸਲਾਹਿਆ ਗਿਆ (ਭੂ. ਕਿਰ. ਵਲੋਂ √stu, ਸਿਫਤ ਕਰਨਾ

+ ਫਾਰਸੀ ਸਿਤਾਇਸ਼, ਵਿਡਿਆਈ, ਸਿਫਤ (√ਸਿਤੂ, ਸਿਫਤ ਕਰਨਾ); ਟ.ਕ. ਸਤੂਦਾ, ਸਲਾਹਿਆ ਗਿਆ
⇒ ਸਤੋਤਰ

ਉਸਤਾਦ ਅਧਿਆਪਕ, ਕਲਾ ਜਾਂ ਹੁਨਰ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲਾ; ਮੂਲ ਅਰਥ 'ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ'; ਇਸ ਲਈ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ, ਨਿਗਰਾਨ ਆਦਿ — ਫਾਰਸੀ ਉਸਤਾਦ, ਅਧਿਆਪਕ [ਪਹਿਲਵੀ ਉਸਤਾਤ] ∟ ਅਗੇ. ਉ+√ਸਤਾ, ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣਾ; ਟ.ਕ. ਇਸਤਾਦਨ (ਇਸਤਾ-), ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣਾ

+ ਸੰਸ. adhishṭhātṛ (ਮੂਲ ਰੂਪ adhishṭhātṛ) ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਮੁਖੀਆ ∟ adhishṭhā, ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣਾ [ਅਗੇ. adhi + sthā, ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣਾ

+ ਅੰਗ. ਵਲੋਂ ਯੂਨਾ. epistates, 'ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ', ਨਿਗਾਹਬਾਨ; ਰਾਜਪਾਲ [ਅਗੇ. epi + sta, ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣਾ]

⇒ ਸਥਾਨ

ਉਸ਼ਨ (ਉਸਨ) ਗਰਮੀ (ਟ.ਕ. "ਨਾ ਇਸੁ ਉਸਨੁ ਨਹੀ ਇਸੁ ਸੀਤ"; ਮ. 5); ਪ੍ਰਾਕ. ਉਸਣ; ਮਰਾ. ਉਸ਼ਣ, ਗਰਮੀ — ਸੰਸ. uṣṇa, ਗਰਮ √ush, ਗਰਮ ਹੋਣਾ, ਚਮਕਣਾ

~ ਉਸ਼ਨ ਸੀਤ (ਉਸਨ ਸੀਤ), ਗਰਮੀ ਤੇ ਸਰਦੀ, ਦੁੱਖ ਤੇ ਸੁੱਖ (ਟ.ਕ. "ਉਸਨ ਸੀਤ ਸਮਸਰਿ ਸਭ ਤਾ ਕੈ"; ਮ.5); ਹੋਰ ਦੇਖੋ "ਉਸ਼ਨ ਸੀਤ ਦੁਖ ਸੁਖ ਸਮਾਨ ਜਾਣੇ, ਜੇਹੇ ਸ਼ਾਲ

ਵੈਣ

623

ਵੈਰਾਗ

ਅਤੇ ਆਬਾਦ ਹੋਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ); ਸਬੰਧਤ veṣa, ਆਬਾਦਕਾਰ; ਗੁਆਂਢੀ [√viś, ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ; ਆਬਾਦ ਹੋਣਾ; ਬੈਠਣਾ, ਨਿਵਾਸ ਕਰਨਾ]

⇒ ਵਿਸ਼ਾ

ਵੈਣ ਵਿਰਲਾਪ, ਕੀਰਨਾ (ਟ.ਕ. 'ਵੈਣ ਪਾਉਣਾ'); ਪ੍ਰਾਕ. ਵਯਣ; ਸਿੰਧੀ ਵੇਣੁ, ਬੁਰਾ-ਭਲਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ, 'abuse'; ਹਿੰਦੀ ਬਯਨ, ਬੋਲ; ਵਿਰਲਾਪ — ਸੰਸ. vacana, ਬੋਲਣ [√vac, ਬੋਲਣਾ]; ਦੇਖੋ ਟਰਨਰ

⇒ ਵਾਕ; ਵਚਨ

ਵੈਦ ਹਕੀਮ — ਸੰਸ. vaidya, ਵਿਦਵਾਨ;

ਚਿਕਤਸਕ, ਹਕੀਮ; ਵਿਗਿਆਨੀ "versed in science" (ਦੇਖੋ ਮੋਨ. ਵਿਲ.); √vid, ਜਾਣਨਾ

+ ਚੈਕ. vedec, ਵਿਗਿਆਨੀ, ਸਾਇੰਸਦਾਨ; ਵਿਦਵਾਨ [√ved, ਜਾਣਨਾ, ਸਬੰਧ √vid, ਦੇਖਣਾ]

⇒ ਵਿੱਦਿਆ

ਵੈਰਾਗ ਉਦਾਸੀਨਤਾ, ਉਚਾਟ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਵ — ਸੰਸ. virāga, ਰੰਗ ਦਾ ਬਦਲਣਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਘਾਟ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਬੇਰੁਖੀ, ਉਦਾਸੀਨਤਾ [ਅਗੇ. vi + rāga, ਰੰਗ; ਖੁਸ਼ੀ; √raj, ਰੰਗਣਾ]

⇒ ਰਾਗ; ਰੰਗ

ਹਵਾਲਾ-ਕੋਸ਼

ਪੰਜਾਬੀ

- ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ
- ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ
- ਪੰਜਾਬੀ-ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੋਸ਼, ਮੇਜਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ (ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ)

ਭਾਰਤ-ਆਰਿਆਈ

- A comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages, Sir. R.L. Turner

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ

- A Sanskrit-English Dictionary, Sir Monier-Williams
- A Practical Sanskrit Dictionary, Arthur Anthony Macdonell
- ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਪ੍ਰੋਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ (ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ)

ਫਾਰਸੀ

- ਫਾਰਸੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ (ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ)

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ

- Webster's New World Dictionary, D.B. Guralink
- Chambers Twentieth Century Dictionary, A.M. Macdonald
- An Etymological Dictionary of the English Language, Walter W. Skeat
- A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language, Ernest Klein

ਫੁਟਕਲ ਕੋਸ਼

- A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English, John T. Platts
- A Greek-English Lexicon, H.G. Liddell and R. Scott
- A Russian-English Dictionary, O. Akhmanova